

ЩОДО ПИТАННЯ СУТІ ТА ЗМІСТУ ПРАВА ОСОБИ НА ПОВАГУ ДО ЇЇ ГІДНОСТІ

Наталія Маруцак,

канд. юрид. наук,

*доцент кафедри історії та теорії держави і права,
конституційного та адміністративного права*

Чернігівського державного технологічного університету

У статті аналізується зміст права особи на повагу до її гідності, гарантії його забезпечення, формулюються пропозиції щодо їх удосконалення.

Ключові слова: особа, права, гідність, захист.

Однією з найважливіших ознак сучасного демократичного суспільства є повага до прав, гідності особи. Повага до гідності особи має характер відносин, заснованих на нормах моралі та права, на принципах свободи та взаємної відповідальності між державою, суспільством і особистістю, між різними особистостями та соціальними групами [1, с. 82–83]. Громадянське суспільство є носієм відповідних цінностей. Держава, в особі її органів і посадових осіб, бере на себе зобов'язання щодо їх реалізації, забезпечення охорони гідності своїх громадян.

Метою цієї статті є аналіз змісту права на повагу до гідності особи, дослідження гарантії його забезпечення та формулювання пропозицій щодо їх удосконалення.

Право на гідність особи відносять до особистих прав і свобод [2, с. 220]. Слід зазначити, що як життя людини та визнання її права на життя є умовою існування всіх прав і свобод людини та громадянина, так і визнання та захист людської гідності є необхідною умовою існування прав і свобод. Ця категорія розкривається через набір прав і свобод, що гарантуються кожній людині. Разом із тим право на повагу до гідності є суб'єктивним правом, що лежить в основі індивідуальності особи [3, с. 58–72]. Воно наділяє кожного низкою прав як позитивних (дозволеної поведінки), так і негативних (обов'язкової поведінки). Тут законодавець обмежується лише встановленням можливості для особи вимагати від інших не порушувати її право на повагу до гідності.

Закріплення в законодавстві права на повагу до гідності особи потребує визначення терміна «гідність». На нашу думку, це має принципове значення й є однією з основних га-

рантії забезпечення даного права, оскільки терміни, що використовуються в правових нормах, повинні трактуватися, розумітися однозначно й адекватно значенню змісту норми, відповідно до намірів і волі законодавця.

Необхідною умовою реалізації правових норм є їх усвідомлення та тлумачення. Відповідно до правил тлумачення словам і словосполученням, що використовуються в законі, слід надавати те значення, яке вони мають у літературній мові, якщо немає підстав для іншої інтерпретації. Якщо в законі не визначаються юридичні терміни, то їм слід надавати того значення, в якому вони використовуються в юридичній науці та практиці.

Установлення зв'язку між словом і поняттям ускладнюється тим, що значення слова не завжди охоплює зміст поняття: одне й те саме слово може мати різні поняття; одне й те саме поняття може бути висловлене різними словами-синонімами [4, с. 8–9]. Ураховуючи це, слід, у першу чергу, визначитися зі змістом поняття, яке позначається терміном «гідність».

У сучасній українській мові слово «гідність» є полісемантичним. Так, Великий тлумачний словник сучасної української мови слово «гідність» визначає як: сукупність рис, що характеризують позитивні моральні якості; усвідомлення людиною своєї громадянської ваги, громадянського обов'язку [5, с. 180]. Словарь русского языка С. Ожегова «гідність» («достоинство») також визначає як: позитивну якість; сукупність високих моральних якостей, а також повагу цих якостей у самому собі; вартість, цінність грошового знака [6, с. 152]. Отже, одним із основних значень слова «гідність» у літературній мові є усвідомлення людиною своєї моральної цінності та поваги до себе. Цей висновок підтверджується й етичною наукою.

Термін «гідність людини» походить від латинського (*dignus* – цінний, відповідний; лат. *dignation* – репутація). Загальноетичне значення гідності людини відображене сучасними дослідниками в таких дефініціях: гідність людини є поняттям моральної свідомості, яке виражає уявлення про цінність кожної людини як моральної особистості, а також категорією етики, яка означає особливе моральне ставлення людини до самої себе та ставлення до неї з боку суспільства, в якому визнається «цінність особистості» [7, с. 81–82]; гідність людини є виразом її особистісної цінності [8, с. 1206].

В. Бачинін визначає гідність як етичну та природно-правову категорію, що означає цінність людської особистості, визнану як самою людиною, так і її соціальним оточенням. Він вважає, що саме природно-правова філософія зводить юридичну формулу людської гідності до універсальних етичних максимів і релігійних абсолютів [9, с. 283]. Гідність людини визначається також як об'єктивна, суспільно-моральна цінність особистості, а також як потреба та власне оцінка людиною своєї моральної цінності [10, с. 98]. Представники юридичної науки, визначаючи гідність, стверджують, що гідність людини – це визнана та захищена законом і правопорядком цінність, яка утворює одну з основ конституційно-організованого суспільства [11, с. 475]. Г. Бандзеладзе визначає гідність особи як суттєву ознаку й якість, що відрізняють людину від інших істот і не просто відрізняють, а складають її почуття власної вищості, перевагу за визначеною шкалою цінностей і за визначеними критеріями прогресу [12, с. 11].

Отже, єдиною для всіх пропонованих дефініцій, як етичних, так і правових, є характеристика гідності як цінності особистості. *Гідність* – це моральна властивість людини, яка відображає її унікальну, неперевершену цінність. З моменту народження кожного, його гідність є однаково рівною з гідністю інших людей. І, як правильно зазначає О. Дашковська, усвідомлення цього всіма веде до формування в особи почуття власної гідності, очікування поваги до неї з боку інших людей, установку на обстоювання своїх прав, а також визнання рівних прав усіх інших людей [13, с. 204]. Таким чином, *гідність особи як об'єкт суб'єктивного права* – це її соціальна цінність, значущість, що виникає з народження, складається з окремих духовних, фізичних і моральних якостей, які забезпечують фізичну та моральну цілісність особи. Таке визначення, на нашу думку, необхідно взяти за основу та закріпити у ст. 297 Цивільного кодексу (далі – ЦК) України [14].

Об'єктивно гідність особи зумовлюється її поведінкою, інтелектуальним та освітнім

рівнем, способом життя, ставленням до оточення й іншими чинниками. Кожна людина як індивідуальність є самоцінною, їй притаманні певні моральні й інтелектуальні риси, які вона схильна сприймати як позитивні та значущі для суспільства, що означає наявність у неї почуття власної гідності. На самоцінність людини й її почуття власної гідності має зв'язати оточення. Відомий дослідник у галузі прав людини О. Лукашева у цьому зв'язку зазначає, що гідність – це визнання суспільством соціальної цінності, унікальності конкретної людини, значущості кожної особи як частки людського співтовариства [15, с. 144]. Приниження гідності особи – це приписування людині негідних вчинків, пригнітливий характеристика її розумових та інших особистих рис, вчинення щодо неї принижливих дій, виставлення її у негідному світлі перед оточенням тощо. Уявлення про рівну гідність усіх людей є ідеологічним джерелом їх рівноправності, перепорою для встановлення безпідставних привілеїв чи обмежень. Тому держава повинна створити належні умови та засоби додержання принципів і норм права, які забезпечують реалізацію, охорону та захист права особи на повагу до її гідності.

Змістом права на повагу до гідності людини є законодавчо встановлена та гарантована державою сукупність норм, які дають кожній людині впевненість у своїй суспільній цінності, можливість усвідомлювати себе як особистість, поважати власні моральні принципи й етичні норми, наполягати на повазі до себе інших людей, державних органів та їх посадових і службових осіб, а також вимагати, щоб будь-які сумніви щодо її моральних якостей та етичних принципів були належним чином обґрунтовані [16, с. 152]. Існує комплекс елементів, умов і передумов дотримання гідності, найважливішою серед яких є особиста недоторканність людини, яка може бути порушена внаслідок застосування до неї примусу як у публічній, так і в приватній сферах життя.

На сучасному етапі поняття «гідність людини» знаходить втілення у конституціях багатьох сучасних держав. Конституційний захист гідності особи здійснюється, як правило, у формі закріплення права людини на повагу до її гідності, а також заборони катування, жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність особи, поводження чи покарання, заборони медичних, наукових чи інших дослідів над людиною без її вільної згоди. Конституційні гарантії гідності особи передбачають закріплення в законодавстві різних форм і засобів її захисту, у тому числі самою особою (від особистого фізичного захисту в разі загрози життю, здоров'ю, моральному стану, незаконного обмеження свободи до

цивільно-правових і кримінально-правових засобів захисту в разі заподіяння моральної шкоди). Так, ст. 3 Конституції Італії, ухваленої 27.12.1947 р., закріплює положення про те, що всі громадяни мають однакову суспільну гідність [17, с. 244]. Процес конституційного відображення феномена гідності людини кардинально інтенсифікувався у тих державах Центральної та Східної Європи, які належать до перехідних (постсоціалістичних) [18]. У статті 30 Конституції Республіки Польща зафіксовано, що природжена та невід'ємна гідність людини є джерелом свобод і прав людини та громадянина. Вона є непорушною, а її повага і захист є обов'язком органів публічної влади [19]. Відповідні важливі положення передбачає і Конституція України.

Одна з перших статей Основного Закону України присвячена людині: «Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю» (ст. 3). З неї розпочинається виклад офіційно проголошеної Українською державою та закладеної у Конституцію філософії прав людини. Як зазначає П. Рабинович, ця стаття «задає тон» усім наступним конституційним приписам, що відображають реальне або бажане становище людини в українському суспільстві, регулюють її відносини з державою, спрямовують державну політику. Іншими словами, це не «рядова», а базисна стаття, яка характеризує підвалини того суспільного й державного ладу, що закріплюється Конституцією. Вона є нормативно-юридичним фундаментом гуманістичного спрямування розвитку суспільного і державного життя в Україні [16, с. 92].

Сьогодні в Україні, як і в інших країнах Європи, актуальною є проблема захисту права на повагу до гідності особи та на компенсацію моральної шкоди, заподіяної внаслідок порушення будь-яких її прав. У цьому, на нашу думку, не випадковому процесі знаходить вияв закономірна тенденція зростання самоцінності кожної людини. А стан і рівень реалізації цієї тенденції у тій чи іншій державі можуть слугувати вирішальним критерієм суспільною прогресу, найбільш переконливим показником «людиноцентристської» орієнтації відповідної країни [20, с. 14–23]. Відображення зазначеної тенденції можна спостерігати як на міжнародному, так і на національному рівнях правового регулювання.

До середини ХХ ст. права людини, у тому числі право на гідність, регулювалися винятково внутрішньодержавним правом. Проблема взаємин між державою й її громадянами вважалася внутрішньою справою кожної держави. Але гідність особи є загальнолюдською цінністю і людство постало перед необхідністю її захисту.

Міжнародний захист гідності особи став можливим після закінчення Другої світової війни, коли в суспільній свідомості утвердилася концепція прав людини, визнання пріоритету загальнолюдських цінностей і правової держави. Легітимація права на повагу до гідності була здійснена шляхом прийняття Загальної декларації прав людини 1948 р., роль якої у світовій історії та правовій науці важко переоцінити. У положеннях документа знайшла відображення природна концепція прав людини, що не могло не позначитися на внутрішньому законодавстві країн-учасниць. У той самий час аналіз змісту цього міжнародно-правового документа свідчить, що право на повагу до гідності особи розглядається в ньому під впливом подій Другої світової війни та пам'яті жертв фашизму. Саме тому гарантією забезпечення права на повагу до гідності є заборона тортур або жорстокого, нелюдського поводження чи покарання. Але право на повагу до гідності може бути порушено і порушується не лише в особливих, надзвичайних умовах, а тому постає питання про наповнення новим змістом положень, проголошених півстоліття тому Генеральною Асамблеєю ООН.

Міжнародні документи другої половини ХХ ст., ратифіковані великою кількістю держав, затвердили «людську гідність» як ідеал, якого інтернаціональне співтовариство має досягти. Так, у ст. 1 Загальної декларації прав людини проголошується: «Усі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності і правах. Вони наділені розумом і совістю і повинні діяти у відношенні один до одного в дусі братерства» [21, с. 19].

Ідея поваги до властивої людській особі гідності міститься і в інших документах універсального характеру. Вона згадується, наприклад, у ст. 10 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права: «всі особи, позбавлені волі, мають право на гуманне поводження і повагу гідності, властивої людській особі» [21, с. 41].

Правовою кульмінацією ідеї гідності та людських прав є принцип 7 Заключного акта Ради з безпеки й співробітництва в Європі 1975 р., де стверджується, що держави сприятимуть ефективному здійсненню людських прав і свобод [22, с. 641], а також настанова преамбули Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, де підкреслюється, що права людини прямо впливають із властивої людській особі гідності, а визнання гідності, рівних і невід'ємних прав людини є основою свободи та справедливості [22, с. 36]. Слід також зазначити, що ця цінність закріплена в Хартії Європейського Союзу про основні права 2000 р. Глава I має назву «Гідність», а ст. 1 «Людська гідність» констатує:

людська гідність недоторканна. Вона підлягає повазі та захисту. При цьому право на людську гідність поставлено навіть перед правом на життя. Право на життя, на цілісність особистості, заборона катувань, неналежного або такого, що принижує гідність, поводження і покарання як такі, що визначаються загальним поняттям гідність, закріплені в статтях 2–4 Хартії [23, с. 67–75].

Чинна Конституція України закріпила право кожного на повагу до його гідності (ст. 28). Поява цієї норми безпосередньо пов'язана з визнанням Україною міжнародно-правових актів, прийнятих у рамках міжнародних і регіональних організацій, та запровадження їх у систему національного права.

Практика Європейського суду з прав людини, яка згідно із ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» є джерелом права в Україні, враховується сьогодні в наукових дослідженнях, нормотворчій і правозастосовній діяльності. Так, Н. Мяловицька вважає, що в юридичному плані гідність як якість людини рівнозначна праву на повагу й обов'язку поважати інших і конкретизується у правах людини, які захищає держава [24, с. 256]. По суті, цілям захисту гідності особи служать не лише права на достатній життєвий рівень, недоторканність приватного життя, захист людиною своєї честі та доброго імені, заборона збору інформації про приватне життя, заборона насильницького проникнення до житла тощо. Чимало правових норм, які забезпечують гідність людини, закріплені в кримінальному, кримінально-процесуальному, цивільному законодавстві. Тобто держава й її органи зобов'язані забезпечити людині умови для реалізації прав, що впливають із її гідності.

Ми поділяємо думку М. Баглая, який вважає, що гідність перетворює людину з об'єкта впливу на активного суб'єкта правової держави, дає людині право на самооцінку, на самовизначення, охороняє її вибір життєвих цінностей [25, с. 169]. Тому можна вести мову про повагу до гідності як про мету сучасної держави соціального спрямування.

Викладене дозволяє зробити **висновок**, що гідність особи як багатопланова категорія одночасно є цінністю, що визнана державою, і суб'єктивним правом особи. Іншими словами, право на повагу до гідності є своєрідним критерієм ставлення держави до особистості як до найвищої соціальної цінності, а також

виступає як основне особисте право, захист якого гарантує держава.

Література

1. Колодій А. М., Олійник А. Ю. Права людини і громадянина в Україні. – К., 2003. – 336 с.
2. Шукліна Н. Г. Конституційно-правове регулювання прав і свобод людини і громадянина в Україні (проблеми теорії та практики). – К., 2005. – 424 с.
3. Малеша М. Н. Защита неимущественных прав советских граждан. – М., 1991. – 128 с.
4. Черданцев А. Ф. Толкование советского права. – М., 1979. – 168 с.
5. Великий тлумачний словник сучасної української мови. – К., 2003. – 1440 с.
6. Ожегов С. И. Словарь русского языка / Под ред. Н. Ю. Шведовой. – М., 1986. – 797 с.
7. Словарь по этике / Под ред. И. С. Кона. – М., 1981. – 430 с.
8. Всемирная энциклопедия: Философия. – М.; Минск, 2001. – 1312 с.
9. Бачини В. А. Энциклопедия философии и социологии права. – СПб., 2006. – 1093 с.
10. Етика / В. О. Лозовой, М. І. Панов, О. А. Сташевська та ін.; За ред. В. О. Лозового. – К., 2004. – 224 с.
11. Общая теория государства и права: В 3 т. – М., 2002. – Т. 1. – 534 с.
12. Бандзеладзе Г. Д. О понятии человеческого достоинства. – Тбилиси, 1979. – 108 с.
13. Дашковська О. Право на гідність та особисту недоторканність особи: гендерний аспект // Вісник Академії правових наук України. – 2004. – № 4. – С. 198–204.
14. Цивільний кодекс України: коментар. – Х., 2003. – 856 с.
15. Права человека. – М., 1999. – 573 с.
16. Рабинович П. М., Хавронюк М. І. Права людини і громадянина. – К., 2004. – 464 с.
17. Конституції зарубіжних держав. – М., 1997. – 586 с.
18. Конституції нових держав Європи та Азії. – К., 1996. – 544 с.
19. Конституція Польщі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.sejm.gov.pl/prawo/konst/rosyjski/kon1.htm>.
20. Рабинович П., Гришук О. Гідність людини як фундамент її природного права на компенсацію моральної шкоди // Вісник Академії правових наук України. – 2002. – № 2. – С. 14–23.
21. Права людини: Міжнародні договори України, декларації, документи. – К., 1992. – 200 с.
22. Международные акты о правах человека. – М., 2000. – 784 с.
23. Хартия Европейского Союза об основных правах: комментарий / Под ред. С. Ю. Кашкина. – М., 2001. – 208 с.
24. Конституційне право України / За ред. В. Ф. Погорілка. – К., 2002. – 734 с.
25. Баглай М. В., Габричидзе Б. Н. Конституционное право Российской Федерации. – М., 1996. – 512 с.

This article analyzes the content of the individual right to respect for her dignity, guarantees of its security and proposals for their improvement.

В статті аналізується содержание права на уважение достоинства личности, гарантии его обеспечения.

